

Отримано: 12 вересня 2017 р.

Прорецензовано: 2 жовтня 2017 р.

Прийнято до друку: 9 жовтня 2017 р.

e-mail: irinaregbyf@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-67-174-177

Купіна І. О. Стилістичний аспект функціонування фразеологічних неологізмів на позначення граничності / І. О. Купіна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 67. – С. 174–177.

УДК: 811.161.2

Ірина Олександрівна Купіна,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків

СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ НЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГРАНИЧНОСТІ

У статті на підставі семантики фразеологічних неологізмів на позначення граничності, частотності їх уживання, експресивно-стилістичного забарвлення виділено фразеосемантичні сегменти, мотивовані прямим значенням слова граничність – «крайній ступінь вияву чого-небудь, межа», а саме: «граничність кількості», «граничність біологічного існування людини», «граничність психічного стану людини», «граничність фізичного стану людини», «граничність інтенсивних дій людини», «граничність простору та часу», «граничність швидкості», «граничність фрагментів навколишнього середовища», «граничність якості та міцності», що входять до складу фразеосемантичного поля «граничність».

Ключові слова: категорія граничності, фразеологічні неологізми, фразеосемантичні сегменти, стилістика, трансформація.

Ірина Александровна Купина,

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Г. Харьков

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПРЕДЕЛЬНОСТИ

В статье на основании семантики фразеологических единиц для обозначения предельности, частотности их употребления, экспрессивно-стилистической окраски выделены фразеосемантические сегменты, мотивированные прямым значением слова предельность – «крайняя степень проявления чего-либо, предел», а именно: «предельность количества», «предельность биологического существования человека», «предельность психического состояния человека», «предельность физического состояния человека», «предельность интенсивных действий человека», «предельность пространства и времени», «предельность скорости», «предельность фрагментов окружающей среды», «предельность качества и прочности», входящие в состав фразеосемантичного поля «предельность».

Ключевые слова: категория предельности, фразеологические неологизмы, фразеосемантические сегменты, стилістика, трансформація.

Ірина Купіна,

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv

STYLISTIC ASPECT OF THE FUNCTIONING OF PHRASEOLOGICAL NEOLOGISMS WITH THE MEANING OF LIMIT

In the article on basis frequency of use, expressive and stylistic coloring, the semantics of phraseological units for referring limit and fixing for certain styles are showed phraseosemantic groups, motivated by the direct meaning of the word limit – «extreme manifestation of something, limit», namely: «limit of quantity», «limit of human existence», «limit of pace and time», «limit of speed», «limit of environmental fragments», «limit of quality and durability», «limit of intensity human actions», «limit a person's mental state», «limit person's physical state», being a part of phraseosemantic field «limit». In the semantic field «limit» in sense plan a special role play the certain adverbs, adjectives, and some pronouns: very intense, complete, latest, most, all. These words carry senseformative function and as a part of phraseological units mean phenomenon or a limit intensity flowing of action or process. As a result of this senseformative function around these adverbs, adjectives and pronouns are formed the whole phraseological units, consisting an important part phraseosemantic groups as a whole.

The peculiar importance is the study of functional-stylistic role of phraseological units in language as a communicative mean. This approach allows to see the specific phenomenon of phraseology directly in speech practice, to identify the impact of verbal idiomatic expressions for the implementation of complete, imagery, brightness and emotionality information about the realities, processes, activities in the environment and personal relationships. On functional stylistic level phraseological units can have different psychological burden, aesthetic expression and semantic inflection, depending on the situation.

Phraseologisms are fixed most of all in journalistic, art and colloquial styles, they perform a generalization, evaluation, and expressive-shape styleforming function. And less – in other styles, which are characterized by restraint of expression.

Key words: the category of limit, phraseological neologisms, phraseosemantic segments, stylistics, transformation.

Фразеологія як один із структурних засобів організації тексту відіграє важливу роль у формуванні специфічних диференційних ознак публіцистичного, художнього та розмовного стилів, становить окремий мовний рівень.

Питання фразеотворення привертало до себе увагу дослідників і в загальнотеоретичному плані, і стосовно відповідних одиниць конкретних мов. У працях В. Л. Архангельського, О. С. Ахманової, В. В. Виноградова, А. М. Емірової, Ю. А. Гвоздарьова, Л. Г. Скрипник, В. М. Телії, М. М. Шанського та ін. під поняттям фразеотворення розглядається процес формування стійких чи орієнтованих на усталеність словосполучень – актуальних або потенційних одиниць мови в різноманітних сферах її функціонування. В останні десятиліття з'явилася велика за обсягом і різноманітна за змістом наукова література (наприклад, праці М. Ф. Алефіренка, І. С. Гнатюк, В. С. Калашника, Т. М. Князь, П. О. Редіна, В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка, Н. В. Щербакової).

Метою розвідки є дослідження стилістичного аспекту функціонування фразеологічних неологізмів на позначення граничності.

Фразеологічна система сучасної української мови інтенсивно поповнюється ФО на позначення нових реалій суспільно-го, побутового життя, відносин між членами суспільства, особливо з нових для України сфер життєдіяльності (економіка, бізнес, інноваційні технології та ін.). Деякі ФО характеризуються посиленою продуктивністю. Співвідносними з лексичними неологізмами є переважно неофразеологізми з політичної сфери, бізнесу або реклами, але через експресивність вони становлять периферію фразеологічної системи.

Із-поміж трансформованих ФО та неофразеологізмів на позначення граничності, що останнім часом актуалізуються в текстах сучасної української публіцистики, прози та в розмовному мовленні, виділено такі:

1. ФО на позначення нових реалій життя: *суцільний драйв, відірватися за повною програмою, неймовірний кайф, останній писк моди, політичний труп, амнезія історичної пам'яті та ін.*: *Звідси майже цілковита відсутність провисання мови, суцільний драйв і весела легкість, благословенний поспіх письма (write fast! die young!) і графічна, посилена друзякою комп'ютером, винахідливість* (І. Карпа). *Цей курорт – не саме краще місце для родинного відпочинку, але тут зможуть відірватися за повною програмою любителі поєднувати здорове і порочне... «Треба собі давати іноді відірватися. Це неймовірний кайф! Ти відчуваєш, що в середині тебе запалюється пічка. І вона тебе обігріває!» – ділиться враженнями один з братів Капранових. Шок! Шкарпетки під сандалі вже не жлобство, а останній писк моди!* (Із газети). До складу зазначеного ряду входять фразеологізми з негативно конотованою семантикою, що вербалізують людські думки, надають гнучкої, яскравої й звучної форми.

2. ФО на позначення нових економічних реалій: *прожитковий мінімум, фінансова криза, фінансове оздоровлення банків, базова інфляція, межа бідності*: *Під впливом зниження сукупного попиту при відносній стабільності обмінного курсу гривні другий місяць поспіль базова інфляція зменшувалася. У 2009 році прожитковий мінімум в розрахунку на місяць був затверджений Законом України «Про Державний бюджет України на 2009 рік»... Бюджет Києва недоотримує шалені гроші за паркування – міністр. Це рівень доходу, за якого його одержувачів не можна вважати середньозабезпеченими, це мінімальний споживчий бюджет, межа бідності, поріг бідності...* (Із газети).

У пошуках виразності письменник чи журналіст трансформує фразеологізми та використовує окаянізми. У процесі оновлення вони отримують несподіваний, незвичайний вигляд та викликають підвищену реакцію в читача. У цьому полягає механізм виразності фразеологічних трансформацій як стилістичного прийому – це один із найпростіших та найдоступніших засобів досягати відчутного ефекту в матеріалах, які розраховані на те, щоб упливати на велику читацьку аудиторію:

1. ФО зі значенням «граничність кількості»: *як кіт наплакав* – «дуже мало, мала кількість чого-небудь» – (пор.: з децл): *Там і цукерок тих, як кіт наплакав* (Є. Гуцало). – *Вона пішла покімарити з децл* (Розм. мовл.).

2. ФО, які називають граничність власне часу й мають у своєму складі семантичні елементи зі значенням символічного характеру (пов'язані з життям або смертю людини): *розлучитися з життям* – «померти» – (пор.: *відкинути коньки*): *Його повісили сірим світанком під жахливі крики цілої тюрми. Молодий мрійник розлучився з життям під гуркіт і шал нашого протесту* (Ю. Яновський). – *Багатьом від їх експериментів нічого не лишається, як узяти приклад із морської свинки: тривіально і смиренно відкинути коньки* (В. Зубач).

3. ФО зі значенням «граничність психічного стану людини»: *хоч з мосту та в воду* – «у когось дуже скрутне, безвихідне становище; хтось у відчаї, комусь дуже тяжко» – (пор.: *хоч з мосту та в помаранчеву ополонку*): *Для чого тільки я вас зустріла? – питає сама в себе крізь сльози. – Вчилась би, жила б... А тепер хоч з мосту та в воду* (Ю. Збанацький). – *Парламентські вибори 2006 року довели народ до відчаю – хоч мосту та в помаранчеву ополонку* (І. Калинич).

4. ФО зі значенням «граничність фізичного стану людини»: *ходячий мрець* – «дуже худа, виснажена, немічна людина» – (пор.: *як глист у фракці*): *Не було вже, мабуть, нічого на світі, що могло би вразити бідного Хаїма. Це був ходячий мертвець* (Г. Хоткевич). – *Усе почалося з дівчинки, якій я дуже симпатизував. Але вона поставила під сумнів мою мужність, мовляв, я худий, як глист у фракці* (Із газети).

5. ФО зі значенням «граничність інтенсивної дії» та вказують на активну діяльність людини до граничності своїх можливостей: *аж дим іде* – «дуже завзято, інтенсивно». – (пор.: *по повній програмі*): *Працювали ми так, що аж дим ішов* (І. Микитенко). – *Капітан насунув фуражку, дійшов до дверей і аж звідти докінчив: – Наступного разу, Дерев'яно, усним попередженням не обійдеться. Розпишу польоти по повній програмі – отоді й посміємось разом. Вірши, ні? (Ю. Обжелян).*

6. ФО зі значенням «граничність власне простору» і вказівкою на локалізацію об'єкта в просторі: *тридев'яте царство* – «дуже далека країна, земля» – (пор.: *далека Європа*): – *В тридев'ятім славнім царстві, де колись був цар Горох, а тепер на господарстві мудрий пан, вельможний Ох* (Леся Українка). – *Така близька і далека Європа. Наразі реалії інші* (Із газети).

7. ФО зі значенням «граничність власне часу», які за своєю семантикою пов'язані з темпоральною характеристикою: *вгору глянути ніколи* – «зовсім немає часу» – (пор.: *повний цейтнот*): *За тією клятою панською роботою світу не видно, вгору глянути ніколи* (Ю. Яновський). – *Напередодні ювілею в Ірини Білик повний цейтнот – усе розписано по хвилинах* (Із газети).

8. ФО зі значенням «граничність швидкості руху»: *як на пожежу* – «дуже швидко» – (пор.: *по биріку*): – *Голуб жінку б'є! – дзвоне [дзвонить] чутка від хати до хати, і люди біжать, немов на пожежу* (Панас Мирний). – *Ну, кмітливий КВК-шник по биріку написав присягу на вірність новому каналу, проголосив себе гетьманом Підйому і змусив усіх присутніх на площі присягати на вірність ранковому шоу* (Із газети).

9. ФО зі значенням «граничність фрагментів навколишнього середовища»: *хоч в око стрель* – «зовсім нічого не видно, дуже темно» – (пор.: *як у негра в шлунку*): *Хоч в око стрель тобі, так темно надворі* (П. Гулак-Артемовський). – *Тільки в хату ввійшов після важкого сільського дня, а воно хоч в око стрель. Темно, як у негра в шлунку. Ні повечеряти нормально, ні новини побачити, ні дітям за уроки сісти* (Із газети).

10. ФО зі значенням «граничність власне якості та міцності»: *мертвою хваткою* – «дуже міцно» – (пор.: *міцний горішок влади*): *Задержи голову вверх, якусь мить вивчав (Черниш) над собою новий виступ, новий зазубень, за який можна було б захопитися і підтягтися на руках. Потім хапався за нього сильною мертвою хваткою* (О. Гончар). – *А в Україні йшла президентська виборча кампанія... Він був як міцний горішок української влади* (Із газети).

Фразеологізми відіграють важливу роль, надаючи образності та виразності тексту, здійснюючи емоційний вплив на читача. Особливу увагу потрібно звернути на те, що фразеологічні еквіваленти різних мовних реалій не завжди збігаються між собою.

Особливості функціонування інновацій, зокрема фразеологічних неологізмів на позначення граничності в художньо-мистецькому та розмовному стилях визначаються загальним екстралінгвальним контекстом української мови, істотними змінами в житті носіїв державної мови в сучасному просторі. Компоненти інноваційної фразеологічної одиниці виступають важливими одиницями номінативного змісту аналізованих текстів, забезпечуючи їхню тематичну й змістовну цілісність, посилюючи прагматичний вплив тексту.

Трансформовані фразеологізми відіграють важливу роль, надаючи образності та виразності газетному тексту, здійснюючи емоційний вплив на читача. Особливу увагу потрібно звернути на те, що фразеологічні еквіваленти різних мовних реалій не завжди збігаються між собою.

У сучасній мові досить чітко прослідковується тенденція до розширення використання трансформованих фразеологізмів як в усному, так і в писемному мовленні. Без знання фразеології неможливо оцінити яскравість і виразність мовлення, зрозуміти жарт, а інколи й зміст висловленого. Більшість фразеологізмів є не тільки номінативними одиницями, Але й слугують також засобом для передачі додаткових асоціацій та емоцій. У зв'язку з демократизацією мовлення спостерігається поповнення фразеологічного фонду внаслідок переходу фамільярних, просторічних і арготичних фразеологізмів у загально-вживані.

Процес лексичного збагачення мови перманентний, його зупинити неможливо. Нові одиниці виникають у мові за допомогою різних способів. Фразеологія як важливий елемент національної мовної картини світу також не цурається інновацій. У царині фразеології йде процес утворення нових фразеологізмів.

Структурно-семантичні трансформації ФО як активні процеси в мові становлять науковий інтерес. Такі перетворення здійснюються в різних напрямках, із різним ступенем складності. При трансформаціях у писемному та усному мовленні змінюється компонентний склад ФО за допомогою таких прийомів, як варіативність, розширення, звуження, заміни, перестановки та об'єднання компонентів, зміни в розташуванні компонентів, зміни граматичної й семантичної структури ФО.

Найхарактернішими прикладами вживання у фразеології власне семантичних трансформацій, специфіка яких полягає в оновленні семантично цілісного змісту ФО при незмінній структурі, є такі: – *Утік?! З контейнера? – Ну! Вранці одімкнули, а там і кіт не валявся!* (Л. Кононович) – фразеологізм *і кіт не валявся* змінює узуальне значення – «хто-небудь ще нічого не зробив» – на контекстуальне «нікого немає»; *Ломиковський потягнувся і позіхнув на всю губу* (Б. Лепкий) – узуальне значення фразеологізму *на всю губу* – «значний, справжній; дуже багато; великою мірою» в контексті змінюється на нове, контекстуальне – «дуже широко».

Поширеним прийомом фразеологічної трансформації є подвійна актуалізація значення. Під подвійною актуалізацією розуміємо зміну фразеологічного значення й образної основи та внутрішньої форми. Рівноправна реалізація прямого й фразеологічного значень здійснюється за рахунок його смислової взаємодії з елементами контекстного оточення, тобто в межах фразеологічних структурно-семантичних і стилістичних конфігурацій, утворених ФО та її актуалізатором. На сьогодні ефективно функціонують два типи прийому подвійної актуалізації ФО: 1) поєднання фразеологічного значення та його образної основи за допомогою вербальних засобів і 2) поєднання фразеологічного значення та його образної основи за допомогою невербальних засобів. Наприклад, у висловленні *Підбори дівчачих черевиків весело вицокували по місячній стежці, і мені здавалось, що я на сьомому небі, а не на першому, земному* (В. Дрозд) у фразеологізмі *на сьомому небі* зі значенням «дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий» неможлива реалізація семантичної двоплановості всіх складників, об'їгрується тільки атрибутивний компонент.

Одним із поширених засобів трансформації є лексична субституція – заміна одного з компонентів ФО. У тексті найчастіше субститууються або спільнокореневі слова, або тематично близькі: – *У змиг вії стало з них двоє по бокам, один позаду* (О. Васильківський) – пор.: *Вони почали стиха підгарчувати один на одного і в один миг ока розлютувалися* (І. Нечуй-Левицький); *Буде мовчати, як короп. Як риба святого Петра* (В. Єшкілев) – пор.: *Та що тепер казати? Я мовчу, як риба* (І. Микитенко).

Наступним частотним прийомом трансформації ФО є семантичне нарощування або розширення значення переважно за рахунок використання ад'єктивів у ролі актуалізаторів експресії фразеологізмів, які сприяють інтенсифікації ознаки, у реалізації експресії фразеологізмів беруть участь як елементи, що уточнюють і конкретизують узагальнювальний зміст ФО: *Розуміється, з університету він вилетів кульовою блискавкою...* (О. Забужко) – пор.: *«Яструбок» сховався в білій хмарі. На ворога він вихопився, як блискавка* (Ю. Яновський); *Амбал відкинув уві сні кувалду разом із копитами* (А. Хома) – пор.: із традиційним фразеологізмом *відкинути копита*, причому трансформований варіант набуває більшої експресивності: *Коли хтось ловив чорта чи відьму – тож не мидував їх. Чорта найчастіше запрягали в плуга, і він орав доти, поки не відкидав копита* (М. Стельмах).

Досить часто в художньому мовленні, як і в публіцистичному, трапляються фразеологізми, не повні за своєю формою. Виникнення еліпсису найчастіше зумовлене особливостями діалогічного мовлення, яке характеризується динамізмом і лаконічністю, наприклад: – *Спасибі тобі, Насте, за капусту. А то хоч кричи. Своєї немає, а на базар – такий дощ лив, та й заспали-таки* (Панас Мирний) – пор.: *Поки літо було, перебивалися якось. А як настала зима, хоч пробі кричи! Ні пучки борошна, ні зернини крупів* (Р. Чумак); *«Як на світ народився!»* – каже він. – *Циркуляція крові покращилася, відчуваю піднесення. Тіло омолоджується, шкіра ніжна, як у немовляти* (УП, 19.02.2017) – пор.: *На тебе я, мов на святу, дивився, твоїм умом і серцем просвітився, немов на світ удруге народився* (П. Куліш); *Потрапив у таку халепу, що хоч у зашморг* (Розм. мовл.) – пор.: – *Я мислю собі так, як доскочать сюди гайдамаки, ото ж буде. Місіонери, можливі колеґанти розбіжняться хто куди, а мені хоч у зашморг лизь або сам у вогонь стрибай* (М. Сиротюк).

Узагальнивши різні підходи до визначення прийомів трансформації, можна виділити такі її різновиди: 1) поширення компонентного складу стійких сполучень слів, тобто експлікація: *по вуха в лайні*; 2) заміна компонента або компонентів у складі стійких сполучень слів, тобто субституція: *виявити чорнобильський синдром*; 3) скорочення компонентного складу

ФО, тобто еліпсис: *без клепки*; 4) використання заперечної ФО замість стверджувальної й навпаки: *не запалювати зеленого світла*; 5) контамінація: *Якщо якийсь одинак пробував щось сказати про право відстоювати власну позицію, його оточував розлючений натовп і наперобій поливав словесними помиями вздовж і впоперек* (УМ, 30.11.2004).

Отже, на сьогодні під впливом політичних і загальнокультурних змін значно посилюється й процес формування фразеологічних неологізмів. Унаслідок дії екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників фразеологічний склад мови постійно змінюється. Такі зміни мають поступовий, безперервний характер, проте вони не завжди рівномірні. Їхню особливу активність спостерігаємо в публіцистичній і художній прозі XXI століття. Опрацювання динаміки творення фразеологічних неологізмів зазначеного періоду в проекції на фоні знання носіїв мови дає змогу дослідити складну взаємодію лінгвальних і соціальних чинників у процесі вторинної номінації, схарактеризувати специфіку фразеотворчих процесів, простежити, як трансформації денотативних компонентів семантичної структури узуальних ФО пов'язані зі змінами орієнтирів суспільства.

Тексти друкованих засобів масової інформації та художні прозові твори найбільш повно й комплексно репрезентують тенденції, процеси, що відбуваються в живому мовленні й проникають у систему загальнонаціональної української літературної мови. Сучасний публіцистичний стиль найоперативніше відображає рух мовної системи й формування нових тенденцій у розвитку мовної ситуації.

Аналіз ФО та їхніх контекстуальних оточень у публіцистичних, художніх текстах і розмовному мовленні дає підстави стверджувати, що фразеологічна підсистема української мови підпорядковується загальномовним процесам і тенденціям, що свідчить про системність мовних змін.

Проведене дослідження мови сучасного публіцистичного тексту дає підстави для висновку про інтенсифікацію використання фразеологізмів у засобах масової інформації, що свідчить про зростання експресивності та індивідуалізації публіцистичного мовлення, а відтак і про розмивання меж між стилями.

Проаналізований матеріал засвідчує значний вплив розмовного мовлення та сучасної публіцистики на художній стиль, зокрема функціонування в мові художньої літератури суспільно-політичної, економічної фразеології, рекламного дискурсу тощо. Тим самим можна говорити про зміну напрямку впливу: історично українська публіцистика розвивалася під впливом художнього стилю, а в аналізований період вона, навпаки, впливає на художній стиль.

У текстах досліджуваного часового періоду спостерігаються різноманітні вияви стилістичної взаємодії, іноді поєднання в одному тексті стилістично протилежних фрагментів, що пояснюється авторським задумом, метою, тематичною спрямованістю тексту (наприклад, створення художніх образів на основі зіткнення високого слова з розмовно-просторічними, жаргонними, вульгарними елементами в прозовому тексті; подача важливої, професійної інформації з іронічними авторськими коментарями, або цілком у несерйозному ключі в сучасній публіцистиці).

Особливості функціонування фразеологічних неологізмів на позначення граничності в художньому, публіцистичному та розмовному стилях визначаються загальним екстралінгвальним контекстом функціонування сучасної української мови, істотними змінами в житті носіїв державної мови в сучасному просторі. Компоненти інноваційної ФО виступають важливими одиницями номінативного змісту аналізованих текстів, забезпечуючи їхню тематичну й змістову цілісність, посилюючи їхній прагматичний вплив.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
2. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка. – 2003. – 1104 с.